

УДК 930(438):355.48(477:438)"1649"
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.206588

Ігор ЧАВА

Історик, Директор КП «Туристично-інформаційного центру міста Дрогобича», пл. Ринок, 1, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ihorchava@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-3288>

Бібліографічний опис статті: Чава, І. (2020). Зображення подій польсько-української війни 1649 року в польській історіографії першої половини ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 305–327. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.206588> [in Ukrainian].

ЗОБРАЖЕННЯ ПОДІЙ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 1649 РОКУ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Анотація. Мета дослідження полягає у вивченні особливостей зображення подій військової кампанії 1649 року у польській історіографії першої половини ХХ ст., а зокрема облоги козацькими військами Збаражжя та битви під Зборовим, вицлепуванні різноманітних стереотипів, шаблонів та історичних міфів, які використовувалися у змалюванні цих подій. Проаналізувати підходи польських науковців до зображення різноманітних історичних персоналій, створення із них виховних ідеалів героїв батьківщини чи антигероїв для молодого покоління поляків. Вивчити різноплановість підходів істориків до аналізу обставин укладення та умов Зборівського мирного договору. Розглянути візії польських вчених на міжнародний контекст подій 1649 року, на бачення впливів на козацтво різних зовнішньополітичних сил.

Методологія досліджень спирається на наукові принципи історичної науки, а саме історизму, об'єктивізму, системності та верифікації, наукового конструктивізму, а також на загальнонаукові принципи аналізу, синтезу й узагальнення. Використо-

© Ігор Чава, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

вуються спеціально-історичні методи: історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний.

Наукова новизна дослідження полягає у висвітленні цілого комплексу проблем, які підіймалися польськими вченими у першій половині ХХ ст. при конструюванні образу подій польсько-українського протистояння у 1649 році. Звертається увага на ідейні підходи істориків та їх політичні переконання, через призму яких вони розглядали історичні події. Вивчаються історичні міфологеми, стереотипи та шаблони, що заважали на представленні минулого у польській історіографії, і отримали свій відгук в історичній свідомості поляків та усьому подальшому розвитку студій над історією польсько-українських взаємин в польській науці.

Висновки. Події польсько-української війни 1649 року стали знаковими у представленні польськими дослідниками образу Хмельниччини. Основні акценти на них були поставлені ще у кінці ХІХ ст. польським істориком Л. Кубалею та письменником Г. Сінкевичем і продовжили активно розвиватись історіографією першої половини ХХ ст. Значний вплив на їх зображення мали виховні ідеали польського суспільства у його бездержавний період, які слугували «зміцненню сердець» народу. Після І світової війни на підходи вчених до історичного матеріалу наклалися їх ідеологічні установки зумовлені прихильністю до того чи того політичного табору II Речі Посполитої, а зокрема ідеології націонал-демократів або табору маршала Ю. Пілсудського. Через їх призму розглядався міжнародний контекст події, у т. ч. впливи Кримського ханства, Османської імперії чи Московського царства. Також політичні візії дослідників впливали на бачення ними внутрішніх процесів у середовищі українського народу, а зокрема формування політичної нації та державотворчі процеси. Особливо цікавим є нашарування міфологічних архетипів у представленні різних фактів військової кампанії, що перекладались на формування антиукраїнських стереотипів і фобій. Багато уваги польські дослідники та митці присвятили творенню із постаті князя Єремії Вишневецького ідеалу героя захисника вітчизни та зразкового представника шляхетського «сарматського народу». У контексті аналізу значення та наслідків Зборівського мирного договору історики розглядали самі обставини й процеси трансформації польсько-українського конфлікту, його внутрішні соціальні та культурні стимули.

Ключові слова: польська історіографія першої половини XX ст.; козацтва; Річ Посполита; облога Збаражя; битва під Зборовим; Зборівський мирний договір.

Ihor CHAVA

Historian, Director of Municipal Enterprise «Tourist Information Centre of Drohobych», 1 Rynok Square, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ihorchava@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-3288>

Bibliographic description of the article: Chava, I. (2020). Zobrazhennia podii polsko-ukrainskoi viiny 1649 roku v polskii istoriografii pershoi polovyny XX st. [Depiction of the events of the Polish-Ukrainian war of 1649 in the Polish historiography of the first half of the twentieth century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 305–327. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.206588> [in Ukrainian].

DEPICTION OF THE EVENTS OF THE POLISH-UKRAINIAN WAR OF 1649 IN THE POLISH HISTORIOGRAPHY OF THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Summary. *The purpose of the research is to study the peculiarities of depicting the events of the military campaign of 1649 in Polish historiography of the first half of the twentieth century, and in particular the siege of Zbarazh by the Cossack troops and the Battle of Zborov; isolate various stereotypes, patterns and historical myths; analyze the approaches of Polish scholars to the image of various historical figures, the creation of educational ideals of heroes of the homeland or anti-heroes for the younger generation of Poles; study the diversity of historians' approaches to the analysis of the circumstances of the conclusion and conditions of the Zboriv Peace Treaty; consider the visions of Polish scholars on the international context of the events of 1649, on the vision of the influences on the Cossacks of various foreign policy forces.*

The research methodology is based on the scientific principles of historical science, namely the principles of historicism, objectivism,

systematization and verification, scientific constructivism, as well as the general scientific principles of analysis, synthesis and generalization. Special historical methods are used, such as historical-genetic, historical-comparative and historical-typological.

The scientific novelty of the study lies in the coverage of a whole range of problems raised by Polish scholars in the first half of the twentieth century while constructing an image of the events of the Polish-Ukrainian confrontation in 1649. Great attention is paid to the ideological approaches of historians and their political beliefs through the prism of which they considered historical events. The research investigates historical mythologies, stereotypes and patterns that influenced the representation of the past in Polish historiography and received their response in the historical consciousness of Poles and all further development of studies on the history of Polish-Ukrainian relations in the Polish science.

Conclusions. The events of the Polish-Ukrainian war of 1649 became significant in the presentation of the image of Khmelnytsky region by Polish researchers. The main accents on them were laid at the end of the XIX century by the Polish historian L. Kubala and the writer G. Sinkevych and continued to develop actively in the historiography of the first half of the XX century. Their images were significantly influenced by the educational ideals of the Polish society in its stateless period, which served to «strengthen the hearts» of the people. After World War I, scholars' approaches to historical material were superimposed on their ideological attitudes due to their commitment to one or another political camp of the Second Polish Republic, and in particular the ideology of the National Democrats or the camp of Marshal J. Pilsudski. Through their prism, the international context of the event was considered, in particular the influences of the Crimean Khanate, the Ottoman Empire or the Moscow Empire. Researchers' political visions also influenced their views on internal processes among the Ukrainian people, in particular the formation of a political nation and state-building processes.

Layering of mythological archetypes in the presentation of various facts of the military campaign is of particular interest, which had an impact on the formation of anti-Ukrainian stereotypes and phobias. Polish researchers and artists paid a lot of attention to the creation of the ideal of a hero-defender of the fatherland and an exemplary representative of the noble «Sarmatian people» from the figure of Prince Jeremia Vyshnevetskyi. In the context of the analysis of the significance and consequences of the Zboriv Peace Treaty, historians

considered the very circumstances and processes of transformation of the Polish-Ukrainian conflict, its internal social and cultural incentives.

Keywords: *Polish historiography of the first half of the XX century; Cossacks; Polish-Lithuanian Commonwealth; siege of Zbarazh; battle of Zborov; Zboriv peace treaty.*

Постановка проблеми. У сучасній науці значна увага надається вивченню образів певних народів та їх минулого в історичному наративі іноземних народів. Такий погляд із іншої позиції часто вирізняється своєю оригінальністю. Особливо подібні дослідження є важливими щодо історіографічної традиції сусідніх народів, які мають багато спільних сторінок минулого. Важливим фактором тут виступає і значна присутність у національних історіографіях різноманітних шаблонів, стереотипів та міфологем, що впливають на історичну свідомість етносів упродовж багатьох поколінь і через призму яких розглядаються сусіди. Вони також здебільшого негативно впливають на взаємні стосунки як між окремими представниками кожного народу, так і між державами. Такими зокрема виступають і історичні наративи польського та українського народів, що часто повняються різноманітними міфами та стереотипами у їх візіях на свого сусіда. Вивчення образів минулого в іноземних, а зокрема польських, наукових працях уможливитиме виявити різноманітні історичні міфи та сприятиме подоланню непорозумінь між близькими сусідами.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних українських наукових студіях дедалі більше уваги звертається на вивчення зображення історії України в різноманітних іноземних історіографічних традиціях. Однією із таких особливо цікавих та багатих на проблеми історичної україніки є польська наука, яка викликає інтерес вітчизняних вчених. Серед українських вчених історію козацтва у візіях польських дослідників вивчала О. Руда яка стала авторкою праці «Українське козацтво в інтерпретаціях польських істориків кінця ХІХ – першої третини ХХ століття» (2010). Також автором окремих досліджень з історії козацтва в польській міжвоєнній історіографії є Т. Гриневич. Творчість визначного польського вченого Л. Кубалі, який розглядав у своїх працях історію Хмельниччини, вивчала О. Пестрикова (2018). Серед

сучасних польських дослідників студії різних істориків козащини аналізували З. Ромек (Romek, 2007) та Е. Коко (Коко, 2006).

Мета статті полягає у вивченні особливостей зображення подій військової кампанії 1649 року у польській історіографії першої половини ХХ ст., а зокрема облоги козацькими військами Збаража та битви під Зборовим, вичленуванням різноманітних стереотипів, шаблонів та історичних міфів, які використовувались у змалюванні цих подій. Проаналізувати підходи польських науковців до зображення різноманітних історичних персоналій, створення із них виховних ідеалів героїв батьківщини чи антигероїв для молодого покоління поляків. Вивчити різноплановість підходів істориків до аналізу обставин укладення та умов Зборівського мирного договору. Розглянути візії польських вчених на міжнародний контекст подій 1649 року, на бачення впливів на козацтво різних зовнішньополітичних сил.

Виклад основного матеріалу. В історичній свідомості кожного народу особливу роль відіграють певні події минулого, які мають символічне значення для самоусвідомлення їх представників. Здебільшого вони піддаються художньому осмисленню та обробці згідно із політичними потребами епох і починають жити власним життям, часто відмінним від історичної реальності. Наповнюючись різноманітними подробицями, образи повних подій стають частиною національного міфу. Одним із таких яскравих міфів польської історичної свідомості виступають події військової кампанії 1649 року, що була частиною польсько-української війни, відомої в історіографії як Хмельниччина.

Гострий конфлікт між владою Речі Посполитої та українським козацтвом, що виник на початку 1648 р., до середини року переріс у небувалу за масштабами національно-визвольну війну, що охопила більшість українських етнічних земель. Однак уже наприкінці року протистояння було призупинене перемир'ям між гетьманом Б. Хмельницьким та новообраним королем Яном Казимиром. Польські дослідники, що з кінця ХІХ ст. приділяли дедалі більше уваги вивченню історії козацтва, вдавалися до пошуків причин невдачі спроб пошуку порозуміння між ворогуючими сторонами. Так, один із провідних істориків міжвоєнного періоду, прихильний до правлячого табору санації, О. Халецький уважав, що спроби мирного врегулювання конфлікту були

порушені масами повстанців, яких уже не контролював Б. Хмельницький. Величезні селянські маси були сповнені ненависті до шляхти та євреїв і не могли дозволити повернення старих порядків, повних утисків та гноблення (Halecki, 1992, s. 114). Також на перешкоді мирному врегулюванню та поверненню до єдності Речі Посполитої, як уважав вчений, стояло зародження серед козацтва ідей національної незалежності.

Подібно проблему назрівання нової українсько-польської війни розглядав відомий історик Вацлав Собеський. Учений звернув увагу на появу державотворчих факторів у свідомості нової козацької еліти, що з'явилася завдяки перемогам над коронними військами і опануванням ними величезних просторів України. Він акцентував увагу на тезі про появу в Б. Хмельницького у перші місяці 1649 р. плани побудови окремої козацької держави, на чолі якої міг стати сам гетьман. На думку історика, здійсненню цього задуму сприяла консолідація довкола його особи та самої ідеї боротьби проти магнатів-поневолювачів представників різних суспільних станів руського народу, що масово ставали в шерехи повстанців. Поступово такий рух почав переростати із звичайного соціального повстання пригноблених верств та виступу за розширення різноманітних станових привілеїв уже в конфлікт двох народів. Дослідник наголошував, що у цей час «рух починає набирати ознак боротьби Русі проти Польщі» (Sobieski, 1938, s. 228).

Такі ідеї В. Собеського були збіжні із поглядами В. Томкевича на поглиблення українсько-польського протистояння. Історик наголошував, що у Богдана Хмельницького в 1649 р. з'явилась ідея створення суверенної держави – Князівства Руського, кордони якого, згідно зі словами самого гетьмана, мали сягати етнічних меж руського народу – до Галича, Львова та Холма. Значний вплив на керівну козацьку версту та саме руське суспільство у цей момент посідає вище православне духовенство, яке підіймає гасло боротьби за православну віру. Саме такі ідеї релігійної війни, із усією її непримиренністю, стали на перешкоді мирному врегулюванню конфлікту між обома ворогуючими сторонами. На підтвердження своєї тези В. Томкевич наводив слова, сказані Б. Хмельницьким до польських послів на чолі з А. Кисилем: «Звільню з ляського рабства увесь народ руський, а якщо спо-

чатку я воював через мою власну шкоду та особисті кривди, то тепер буду боротися за віру православну» (Tomkiewicz, 1939, s. 58).

Відомий творець цивілізаційної теорії у польській історичній науці – Ф. Конечний – аналізував військову кампанію 1649 р. у відомій праці «Історія Росії». Учений переносив увагу на особу короля Яна Казимира і зазначав, що саме він був змушений розпочати новий виток бойових дій проти козацьких повстанців. Причиною таких дій володаря Речі Посполитої було використання Б. Хмельницьким в офіційному листуванні та документації гетьманської канцелярії титулу «Князь Русі». Це порушувало суверенну владу короля на українських землях як частині його спадкових володінь та інтегрального елементу державної структури Речі Посполитої (Konieczny, 1921, s. 138).

До аналізу особливостей етно-політичної ситуації у часи польсько-козацьких воєн вдався історик, прихильний до міжвоєнного націоналістичного табору ендеків, В. Конопчинський. Він уважав, що на перешкоді мирному врегулюванню конфлікту між повстанцями та владою Речі Посполитої і її правлячими верствами стали суперечності між самими політичними лініями обох ворогуючих сторін. Учений зазначав, що маси руського суспільства, які піднялися на повстання, у цей час уже встигли стати на шлях творення власної політичної нації, яка мала свої особливі національні, соціальні та конфесійні інтереси. Також у загалу населення України оформилось переконання, згідно з яким шляхетська Річ Посполита бачилася абсолютним злом, ворогом, із яким неможливі компроміси. Подібну ж непримиренну позицію зайняла і шляхта Речі Посполитої, яка «бачила лише один спосіб здійснення політики – знищення і саджання на палю, і тільки після остаточного зіткнення сил, можна було спробувати щось гадати про можливий договір» (Konopczyński, 1936, s. 8).

Також і найбільш плідний у першій половині ХХ ст. дослідник історії козацтва Ф. Равіта-Гавронський зайнявся аналізом етно-політичних процесів на українських землях у буремні роки середині XVII ст. На протигагу ідеям Конопчинського він заперечує факти творення політичної нації в Україні за часів національно-визвольної війни. Він наголошував, що у тогочасних джерелах завжди акцентується на козацтві, але ніколи не говорить про руський народ. Тому дослідник робить висновок, що козаки

завдяки своїй військовій силі сформувались як правлячий клас і нав'язали себе більшості народу, однак у них не було заходів щодо державотворення, основу яких мали становити ідеї прив'язаності до власного краю (Rawita-Gawroński, 1923, s. 96). У такий спосіб Равіта-Гавронський знову намагався підкреслити свою давню тезу про протиставлення українського народу і козацтва. Останнє він уважав привнесеним ззовні чужим місцевому населенню елементом, який сформувався завдяки напливу вихідців із кочового середовища Дикого Степу. Такий конгломерат різноетнічних елементів, на його думку, був чужим до інтересів та потреб місцевого населення і керувався у своїх діях лише власною тимчасовою користю – здебільшого бажанням грабунку та кровопролиття.

Особливу роль у польському історичному наративі мало зображення усіх перипетій облоги повстанськими військами фортеці Збаража. Такі емоційні образи перейшли із джерел та наукових досліджень на сторінки художньої літератури і вкоренилися у свідомості широких мас поляків. Особливу роль тут відіграв твір письменника зі світовим ім'ям, нобелівського лауреата в галузі літератури, Г. Сінкевича «Вогнем і мечем», через призму якого бачили ці події наступні покоління польського народу і які також відобразились на науковому поданні історичних фактів.

Першим ґрунтовний виклад подій облоги Збаража здійснив львівський вчений Л. Кубаля у «Історичних нарисах», написаних ще в кінці XIX ст., тобто у бездержавний період існування польського народу, коли історичні праці видавали «для зміцнення» сердець поляків. У роботі над своїм твором вчений вдавався до вставок у текст великих цитат із польських джерел мемуарного характеру, що повнилися тенденційним підходом та різноманітними перебільшеннями. Тому для праці вченого було характерним зображення подій 1649 р. як грандіозної баталії сил добра, а саме поляків, проти полчищ зла – козаків і татар. Таке неоромантичне змалювання не містило на собі слідів наукової критики, а слугувало ідейним установам прославлення героїв минулого та піднесенню патріотизму поляків у важкі для них роки іноземного поневолення. Східні сусіди польського народу, а зокрема українці, зображались як ворожа представникам культурного Заходу варварська цивілізація, що несе із собою лише руйнува-

ння, грабунок, темні забобони і примітивізм. Збаразька фортеця постає у творі Кубалі останньою твердиною на перешкоді варварської навали, що уже готова залити Європу із диких степових просторів. Польська шляхта показана героями, кожен із яких самовіддано бореться задля високих ідеалів, проти дикунства, що багатократно переважало їх і часто було позбавлене індивідуальності, а показане як кровожерливий натовп, темна хмара, незчисленна орда. До козацько-селянських описувано як «хвиля розбурханого моря, що з гримотом та виттям вдаряли тут і там», татар називали «хмарою вовків» (Kubala, 1901, s. 122). Історик, щоб підкреслити варварську жорстокість суперника, розповідає, як козаки під час штурмів гнали поперед себе натовпи полонених селян із українських сіл, – як чоловіків, так і жінок, що мали під примусом засипати рови і створювати для них живий щит.

Подібно В. Конопчинський характеризував бої під Збаражем. Він, із притаманною прихильникам націонал-демократів тенденцією до шовінізму, зазначав, що «шість тижнів степові дикунки вдаряли своїми приступами у звияжно захищений шанець» (Kopczyński, 1936, s. 9). Інший польський націоналіст – Ф. Равіта-Гавронський – традиційно для себе зображав козацькі війська як варварські лиховісні сили і вдався навіть до залучення у свій наратив елементів містики. Дослідник зазначав про присутність у повстанських арміях також і відьом, які різноманітними чаклуваннями намагались посприяти перемозі Хмельницького (Rawita-Gawroński, 1923, s. 54).

Для В. Томкевича оборона Збаразького замку стала «однією із найбільш кривавих і одночасно найпрекрасніших епопей в історії польського війнства» (Tomkiewicz, 1933, s. 317). Однак у своїх працях вчений також намагався підкреслити варварський характер козацьких військ. Для цього він вдавався до використання у їх зображенні різноманітних суперечливих фактів. Так, історик зазначав, що Хмельницькому вдавалося вислати козаків та селянські загони на штурми Збаразької фортеці лише напоївши їх.

Такі ідеї повністю корелювались із польською історіографічною концепцією, яка бачила Польщу «передмур'ям християнства». Вони також переростали в концепцію Польщі як «передмур'я» Європи, що захищає її від ворожих навали із Сходу. Саме

тому, наприклад, Л. Фронсь символічно називає Збараж «польськими Фермопілами» (Fraś, 1932, s. 71).

Утім, деякі польські історики вдавалися і до значно обмежніших оцінок та критично осмислювали історичні джерела. Вони також підважували цілу низку образів, сформованих у польській історіографії, щодо фактів польсько-українського протистояння. Скажімо, Л. Фронсь підтримав певні зауваження М. Грушевського щодо картини Збараської битви в працях польських дослідників, де вони зображувались «жахливо-кривавими, із наявними в оповіді рисами гігантоманії» (Fraś, 1932, s. VIII). Ще більш критичним був у своїх судженнях О. Гурка. Історик, прихильний до провладного табору Ю. Пілсудського, виступав з ідеями польсько-українського порозуміння та побудови спільної держави на засадах взаємної толерантності. Такі погляди він переносив і на історіографічні конструкції, тому рішуче виступав проти шовіністичних образів у дослідженнях польських вчених, які виховували взаємну ненависть та культивували дух зверхності щодо українців. Образ Хмельниччини, створений Л. Кубелею та Г. Сінкевичем, він називав суцільно фальшивим (Górka, 1934, s. 8).

У працях більшості польських дослідників оборона Збаража показувалась як протистояння жменьки героїв цілій незчисленній варварській навалі. Для підсилення такого образу автори вдавалися до використання джерел які значно перебільшували чисельність козацького війська і подавали його навіть на фантастичні пів мільйона осіб. Близькими до таких чисел були дані автора масштабної праці «Історії воєн та військовості в Польщі» Тадеуша Корзона, який називав числа в 360 тис. «сірих натовпів» Хмельницького та 100 тис. «цілої потуги хана» (Korzon, 1912, s. 326); Л. Кубалі, що нараховував на стороні повстанців понад 300 тис. козаків та селян та більше 100 тис. татар і 6 тис. сілістрійських турків. Артилерію Хмельницького він обраховував аж 70 гарматами (Kubala, 1901, s. 118). Такі ж кількості війська наводив у своїх працях і Равіта-Гавронський (Rawita-Gawroński, 1914, s. 56). Дещо менші чисельності повстанських військ вказує В. Томкевич – 200 тис. козацько-селянської армії та 100 тис. татар. Серед безпосереднього війська Хмельницького він відзначає велику участь у ньому селянства. «Ніколи ні давніше, ні

пізніше не брали селяни такої загальної участі, як у військовому поході того року, адже по селах залишились тільки старі, каліки та жінки. Важко було знайти на селі такої людини, яка або сама не йшла до війська, або сина не посилала або свого парубка» (Tomkiewicz, 1933, s. 316). Натомість самих регулярних козацьких загонів дослідник нарахував на 70 тис. Ф. Конечний стверджував про ще більшу чисельність армій Хмельницького (260 тис.), де тільки п'яту частину склали козаки, натомість усе інше військо складалося із небоєздатної черні (Konieczny, 1921, s. 138). Л. Фронсь подавав подібні кількості в 100 тис. козаків, до 150 тис. української черні та 100 тис. кримців (Frgaş, 1932, s. 28). На фоні даних, висвітлених іншими дослідниками, значно більш поміркованим у своїх обчисленнях виступає В. Конопчинський, який стверджує про 70 тис. козаків і 60 тис. – татар (Konopczyński, 1936, s. 9).

З гострою критикою подібних обрахунків виступив у міжвоєнний період польський дослідник О. Гурка. Вдаючись до аналітичних методів західноєвропейських історичних студій над мілітарною історією, він проаналізував низку факторів, що безпосередньо впливали на чисельності військ у давні епохи. Зокрема, вдався до аналізу можливостей апровізації армій, забезпечення їх транспортом, розміщення на певних територіях обозів, а особливо на демографічних даних. У такий спосіб учений визначив багаторазове завищення подаваних у джерелах та історичній літературі цифр. Зокрема, в окремій праці він розглянув реальні чисельності військ кримських ханів. Визначаючи загальну чисельність мешканців Кримського ханства – 200 тис., він зробив законотвірний висновок, що татарське військо ніяк не могло сягати 100 тис. Звичайною для походів кримців історик називає чисельність у 20–30 тис., тоді як максимальні мобілізаційні можливості ханства не могли перевершити 60 тис. (Górka, 1936, s. 51).

Однак серед польських дослідників траплялися і протилежні – позитивні оцінки військових характеристик козацтва. Так, Л. Фронсь відзначав високий рівень козацької інженерії при спорудженні різноманітних таборових фортифікацій та пристосувань до облоги замку в Збаражі. Він зазначав, що Хмельницький «приготував проти Збаража все, що тільки могла б вигадати людська думка та створив це цілком не знаючись на фортифікаціях Ос-

тенди та Бреди» (Fraś, 1932, s. 41). Учений високо оцінював бойові якості козацької піхоти і вважав її кращим зразком із такого роду військ у тогочасній Європі. Вчений наголошував на тезі, що «козацтво у цей час сповнив революційний дух, що надавав йому наснаги до боротьби за перетворення свого національного, соціального і релігійного становища, і все це сприяло тому, що козаки сформували непересічне військо, з яким мав рахуватися будь-який суперник» (Fraś, 1932, s. 28). Історик, намагаючись згладити образ непримиримості цього кривавого конфлікту, звертав увагу на факти зустрічей між козаками та королівськими воїнами, особливо між знайомими особами, яких було дуже багато серед сторін конфлікту, у перервах між боями, де вони мирно між собою спілкувались та дружно пригощали одні-одних різноманітним почастунками (Fraś, 1932, s. 46).

Одним із ключових сюжетів у зображенні подій облоги Збаража є експонування польськими дослідниками постаті князя Єрмії Вишневецького, більш відомого в масовій свідомості як «князь Ярема». Саме його особу дуже часто підносили як героя польського народу та втілення багатьох ідеальних рис особи зі шляхетського суспільства Речі Посполитої. Для цілих поколінь «князь Ярема» став справжнім втіленням представника «шляхетського народу» і часто подавався як виховний ідеал для поколінь молодих поляків.

Основи прославлення Є. Вишневецького як геніального вождя та героя духу заклав у польській історіографії Л. Кубаля. Саме князь виступає в його «Історичних нарисах» одним зі зразкових персонажів, справжнім рятівником вітчизни. Завжди підкреслюються його шляхетність, великодушність, щедрість. Його рішення завжди влучні і постійно рятують від загибелі як ціле військо, так і окремі його загони. Також Вишневецького змальовується і жертвою королівської неласки, коли заздрисний до його успіхів Ян Казимир відібрав у нього гетьманську булаву. Однак історик підкреслює, що військо само переказало йому, «улюбленцеві усього народу» командування і завжди бачило лише у князеві «найвищого вождя» (Kubala, 1901, s. 115).

Однак особливу роль у глорифікації князя Яреми в історичній свідомості поляків відіграв його художній образ в літературному творі Генрика Сінкевича «Вогнем і мечем». Саме у ньому

він набув своєї найбільшої яскравості та був наділений шаблонними рисами героя. Більшість із характеристик вождя «князя Яреми» було взято саме із творів Л. Кубалі.

Традицію прославлення діянь князя Яреми продовжили польські історики і у міжвоєнний період. Так, у баченні О. Халецького Вишневецький виступає неперевершеним військовим вождем, талановитим стратегом, що переважав у цьому всіх тогочасних керівників польського війська. Саме його історик бачив ключовим персонажем та справжнім героєм польсько-козацьких змагань за Збараж. Глорифікацією Вишневецького зайнявся у своїй біографії князя і В. Томкевич. У цьому випадку дослідник часто вдавався до неперевіраних тверджень, запозичених із творів Л. Кубалі. Вчений уважав Вишневецького беззаперечним авторитетом у військах, які самі доручили йому реальне командування над усіма силами в обложеної фортеці. Називаючи князя найбільш героїчним звитязцем у всіх цих подіях та «душею оборони», історик наголошував, що він постійно надихав захисників своїм особистим прикладом, додавав їм наснаги у важкі миті та допомагав долати зневіру. Усе це Томкевич бачить основою особистої легенди князя, яка додала йому серед тогочасних поляків «німбу» героя, який згодом переріс у справжню королівську корону для його сина – Михайла Корибута Вишневецького. Також тут науковець зазначає, що в образі князя польське суспільство на всі наступні століття отримало приклад ідеального представника шляхетського сарматського народу (Tomkiewicz, 1933, s. 331).

Підносив роль князя Єремі Вишневецького в обороні Збаразького замку і Л. Фронсь, зазначаючи, що лише завдяки прибуттю у Збараж князя Яреми вдалося відвернути розпад війська, що таборували в його околицях. Він зазначав про низький моральний стан та відсутність бойового духу і віри в перемогу серед польських воїнів. Це загрожувало новій втечі армії та повторенню ситуації 1648 р. із-під Пилявців. І лише князеві, завдяки його авторитетові та військовим талантам, вдалося надихнути жовнірів до військового чину та підтримувати героїчний дух серед оборонців протягом усіх важких тижнів облоги (Fraś, 1932, s. 20).

Із цілком протилежних позицій до особи Є. Вишневецького підходив О. Гурка, який піддав ґрунтовній ревізії усю діяльність князя і зробив висновок про глибоку шкідливість його

політики. Історик наголошував, що особа Вишневецького була контраверсійною і для його сучасників. Так, львів'яни провадили із ним тривалі судові процеси, звинувачуючи у грабунку, невиконанню своїх обов'язків воєводи через його втечу із міста напередодні наступу козацьких військ у 1648 р. Дослідник підважив і військові таланти Вишневецького, не віднайшовши у його біографії жодних більших перемог. Натомість самі його вчинки Гурка розглядав як постійне підігрівання громадянського конфлікту та задоволення лише власних амбіцій (Górka, 1934, s. 85). Це все започаткувало гостру дискусію серед польських вчених, що тривала не один рік і була чи не найбільш емоційною у їхньому середовищі у 1930-х рр.

Менше уваги у працях польських дослідників приділено битві під Зборовом, яка здебільшого розглядається лише як певний елемент, дотичний до грандіозного полотна оборони Збаража. Цікавий, хоча і далекий від масштабності, опис цієї події мілітарної історії залишив Л. Кубаля. Дослідник, спираючись на джерела, реконструював і виклав факти участі окремих військових підрозділів польської армії у боях із татарською кіннотою 15 серпня 1649 р. У його змалюванні відкривається усе важке тактичне становище королівського війська, яке потрапило у пастку та було на грані повного розгрому. Тут учений підносить заслуги короля Яна Казимира, що відзначився героїчною стійкістю і бойовим духом. Зокрема розповідається, як правитель особисто розвертав охоплені панікою загони, чим фактично і не допустив їх повного винищення (Kubala, 1901, s. 150). Т. Корзон наголошує на значній слабкості коронних військ у протистоянні під Зборовом, де командування «замість коронних гетьманів, ще не викуплених з неволі, належало безталанному канцлеру Єжи Оссолінському з титулом генералісімус». Також він зазначає про величезну непропорційність сил, коли усій козацько-татарській потузі протистояло лише 25 тис. найманих жовніврів та посполитого рушення з трьох воєводств (Korzon, 1912, s. 327).

Слід звернути увагу, що і в сучасній польській історичній науці Зборівська битва залишається в тіні, не отримавши до сьогодні жодного окремого монографічного дослідження, тоді як події під Збаражем можуть похвалитися не одною такою працею (серед останніх варто зокрема виділити книги К. Сьледзінського

«Збараж 1649» (Sledziński, 2005) та М. Роговіча «Битва під Збаражем 1649» (Rogowicz, 2013). Дослідники уникають звернення до подій, які обернулись для польської армії поразкою і не відзначились якимись героїчними вчинками їх воїнів.

Більше уваги польські вчені приділяли умовам та наслідкам Зборівської мирної угоди, яку закономірно розглядали підсумком цілої масштабної військової кампанії 1649 року. Так, аналізуючи Зборівську угоду, Ф. Равіта-Гавронський бачив її «свого роду унією козаків із Річчю Посполитою» (Rawita-Gawroński, 1923, s. 97). Дослідник стверджував, що, згідно із договором, на теренах України формувалася автономія у кордонах трьох південних воєводств, зв'язок із Річчю Посполитою забезпечувався лише спільною зовнішньою політикою, сеймом та сенатом і частково армією, яка мала б підпорядковуватися королю.

Дослідник стосунків козацтва та Османської імперії І. Хжонц, при розгляді наслідків угоди зосередив увагу на змінах політичного балансу у відносинах повстанців із Кримським ханством. Дослідник зазначав, що із укладенням Зборівського договору відносини між двома союзниками зазнали значної зміни. Вони характеризувалися зміцненням позицій хана Іслам Гірея, який відіграв ключову роль у всьому процесі переговорів та був головним отримувачем користей із цієї угоди. Саме хан у цей момент займає наріжну позицію арбітра – гаранта миру та дотримання усіх умов договору. Для козаків він додатково стає гарантом їх прав та вольностей. Здобувши такі переваги, Кримське ханство поступово схиляється до ролі миротворця і відходить від войовничої політики щодо Речі Посполитої. Основну увагу тепер хан зосереджує на іншому важливому для нього напрямку зовнішньої політики – експансії у бік Московського царства. Усі ці зміни в діях правлячої верхівки Кримського ханства цілком не збігалися із інтересами та задумами Б. Хмельницького, що від самого початку повстання намагався укласти із царем угоду про спільну боротьбу проти Польщі. У такому конфлікті інтересів гетьман все ж намагався зберегти союз із татарами і задля цього навіть висловив мовчазну згоду на захоплення кримцями величезної кількості полонених із українських земель підконтрольних повстанцям, що цілком суперечило давнішим домовленостям між сторонами. Також гетьман на вимогу хана погодився вислати

загони козаків на допомогу татарським військам у їх поході на московські землі, який однак так і не був здійснений (Chrzęszcz, 1929, s. 3–5).

З іншої сторони оцінював Зборівську угоду Євгеніуш Лятач. Він висунув твердження, що під час переговорів польська сторона висунула ідею створення антиосманського союзу, до якого б увійшли, окрім Речі Посполитої, Імперія австрійських Габсбургів, Венеціанська республіка, Кримське ханство та козаки Б. Хмельницького. З допомогою цього польські правлячі еліти бажали замирити своїх східних ворогів і скерувати їх войовничий запал проти Османської імперії. Такі плани мали стати реалізацією ідей короля Владислава IV. Особливо Ян Казимир та канцлер Єжи Оссолінський мали зацікавити такими ідеями хана Іслам Гірея, який можливо виношував задум звільнення від турецької залежності. Саме цим вчений і зумовлює згоду короля на формування 40-тисячного козацького реєстрового війська, яке уже скоро мало бути використане на фронті проти Порту (Latacz, 1938, s. 4–5). Однак на перешкоді реалізації цього грандіозного задуму, що міг врятувати Річ Посполиту від продовження кровопролитної війни на її землях, стала відмова Австрійського імператора та правлячих кругів Венеції надати фінансову допомогу полякам (Latacz, 1938, s. 12).

Один із корифеїв польської історичної науки, Міхал Бобжинський, вважав, що відсутність міцної централізованої влади у Речі Посполитій призвела до поразки мирних ініціатив. Історик зазначав, що не існувало такої сили, що могла б тримати величезні козацькі маси в послуху та водночас заставила б польське суспільство виконувати умови договору. Такою зокрема була польська шляхта, яка не могла погодитись на привілеї козаків та бажала помститись на повстанцях і повернути собі втрачені маєтки та підвладних селян. Також і католицькі єпископи не терпіли поруч із собою у сенаті православне духовенство, яка постійно бачили лише розкольниками (Bobrzyński, 1927, s. 178).

Релігійний фактор у розпалюванні конфлікту після Зборівського миру розглядав і А. Шельонговський. Він наголошував, що неприйнятним пунктом договору для католицької сторони була позиція про скасування церковної унії на теренах підконтрольних козакам трьох воєводств. З протилежного боку також і

представники Константинопольського патріархату, які діяли згідно із волею турецького султана, агітували серед козаків та черні за продовження релігійної війни проти католиків (Szelaḡowski, 1936, s. 53).

Продовжуючи аналіз наслідків Зборівського миру, польські вчені розглядали і самі особливості усєї військової кампанії 1649 року. Так, Владислав Томкевич у своїх дослідженнях історії козацтва, де він прославив діяння польського війська під час бойових дій 1649 р. та вважав облогу Збаража однією із найбільш яскравих та найгероїчніших сторінок польського національного духу, все ж був доволі стриманий у підсумкових оцінках ролі подій цього року для подальшої долі цілої Речі Посполитої. Він критично оцінює стратегічні рішення командування польських військ, яке розділило армію і на тривалий час залишило її значну частину у віддаленому замку, без належного забезпечення провіантом та боєприпасами. Такі дії могли завершитися повним знищенням оборонців фортеці, які уже перебували за крок від трагічного кінця внаслідок голоду, втрат та відсутності пороху. Основні помилки історик відносив на рахунок Яна Казимира. Однією із них він називає усунення королем від командування у Збаражі одного із найталановитіших польських полководців свого часу, який користувався великим авторитетом у військах – князя Єреми Вишневецького. Це історик зумовлює угодовою політикою Яна Казимира, якого не влаштувала войовнича позиція князя. Також стратегічні та тактичні помилки король здійснив і під час особистого командування коронними військами у битві під Зборовим, на яку він не зібрав належної кількості військ та не виробив плану бойових дій. Від катастрофи у цьому зіткненні короля врятувала лише політична лінія кримського хана Іслам Гірея, який намагався зберегти баланс сил між ворогуючими сторонами та не бажав надмірного зростання могутності козацтва коштом повного розгрому Речі Посполитої. Також укладенню миру посприяла і обережність Б. Хмельницького після звісток про поразку козацьких військ у битві з литовською армією князя Януша Радзивіла під Лоевом (Tomkiewicz, 1933, s. 330).

З іншої позиції оцінював військову кампанію 1649 року Л. Фронсь. Дослідник зазначав про стратегічну помилку, здійснену

уже козацьким гетьманом. Він звертав увагу на дії Б. Хмельницького, що, не випередивши ворога ще на початку року, дозволив йому зібрати окремі загони із різних міст та замків прикордоння і не знищив їх поодиночі. Тому, як наголошував учений, військовий похід необхідно було розпочати відразу після закінчення терміну перемир'я і у такий спосіб здобути стратегічну перевагу над суперником, який ще навіть не розпочав збирати війська (Fraš, 1932, s. 6). На думку Ф. Конечного, повстанське військо характеризував дуже низький потенціал та відсутність справжнього бойового духу у козаків. Це обов'язково мало спричинитись до поразки армії Хмельницького, однак на допомогу прийшла Османська імперія, яка врятувала їх від розгрому. Саме завдяки султану на поле бою прибуло стотисячне татарське військо, яке змінило усю стратегічну ситуацію та допомогло козацькому гетьману підписати рятівний для нього мирний договір (Konieczny, 1921, s. 138).

Висновки. Події польсько-української війни 1649 року стали знаковими у представленні польськими дослідниками образу Хмельниччини. Основні акценти на них були поставлені ще наприкінці XIX ст. польським істориком Л. Кубалею та письменником Г. Сінкевичем і продовжили активно розвиватися історіографією першої половини XX ст. Значний вплив на їх зображення мали виховні ідеали польського суспільства у його бездержавний період, які слугували «зміцненню сердець» народу. Після I світової війни на підходи вчених до історичного матеріалу наклалися їхні ідеологічні установки, зумовлені прихильністю до того чи того політичного табору II Речі Посполитої, а зокрема ідеології націонал-демократів або табору маршала Ю. Пілсудського. Через їх призму розглядався міжнародний контекст події, а зокрема впливи Кримського ханства, Османської імперії чи Московського царства. Також політичні візії дослідників впливали на бачення ними внутрішніх процесів у середовищі українського народу, а зокрема формування політичної нації та державотворчі процеси. Особливо цікавим є нашарування міфологічних архетипів у представленні різних фактів військової кампанії, що перекладалися на формування антиукраїнських стереотипів та фобій. Багато уваги польські дослідники і митці присвятили творенню із постаті князя Єремії Вишневецького ідеалу героя-захисника

вітчизни та зразкового представника шляхетського «сарматського народу». У контексті аналізу значення і наслідків Зборівського мирного договору історики розглядали самі обставини та процеси трансформації польсько-українського конфлікту, його внутрішні соціальні та культурні стимули.

Перспективним напрямком дослідження є поглиблене вивчення різноманітних історичних міфів, які побутували в зображенні українсько-польських воєн у польській історичній літературі. Також доцільним є розширення рамок аналізованої історіографії на праці, створені і у XIX ст. та порівняння здобутих фактів із поглядами сучасних польських учених.

Джерела та література

- Пестрикова, О.** (2018). Доба Хмельниччини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі. *Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті*, 21 (2), 83–91. Дніпро.
- Руда, О.** (2010). *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Bobrzyński, M.** (1927). *Dzieje Polski w zarysie* (Т. 2). Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Chrząszcz, I.E.** (1929). Poddanie się Chmielnickiego Turcji w r. 1650. *Sprawozdanie dyrekcji państwowego gimnazjum w Jaworowie za Rok szkolny 1928/1929* (s. 3–17). Jaworów: Nakładem funduszu własnego.
- Fraś, L.** (1932). *Obrona Zbaraża w r. 1649*. Kraków: Drukarnia J. Gablankowskiego.
- Górka, O.** (1934). *«Ogniem i mieczem» a rzeczywistość historyczna*. Warszawa: Skład główny, Libraria Nova.
- Górka, O.** (1936). *Liczebność Tatarów Krymskich i ich wojsk*. Warszawa: Główna drukarnia wojskowa.
- Halecki, O.** (1992). *Historia Polski*. Lublin; Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL, Katolicki Ośrodek Wydawniczy «Veritas».
- Koko, E.** (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Koneczny, F.** (1921). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów*. Poznań; Lwów; Lublin; Łódź: Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie.

- Konopczyński, W.** (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej. T. II: 1648–1795.* Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa.
- Korzon, T.** (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. 2: Epoka przedrozbiorowa.* Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności.
- Kubala, L.** (1901). *Szkice Historyczne* (T. 1). Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Kukiel, M.** (1929). *Zarys historii wojskowości w Polsce.* Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej.
- Lasocki, Z.** (1934). «*Ogniem i mieczem*» w świetle rewelacyj dra. Górki. Kraków: Nakładem autora.
- Latacz, E.** (1938). *Ugoda Zborowska i plany wojny tureckiej w roku 1649.* Warszawa: Księgarnia Feldmana i co.
- Rawita-Gawroński, F.** (1914). *Hetman kozacki B. Chmielnicki: szkic historyczny jego życia i walk.* Lwów: Wydawnictwo Tow. im. Piotra Skargi.
- Rawita-Gawroński, F.** (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* Warszawa.
- Rogowicz, M.** (2013). *Bitwa pod Zbarażem 1649.* Warszawa: Napoleon V.
- Romek, Z.** (1997). *Olgierd Górka. Historyk w służbie myśli państwowej (1908–1955).* Warszawa.
- Sledziński, K.** (2005). *Zbaraż 1649.* Warszawa: Bellona.
- Sobieski, W.** (1938). *Dzieje Polski. T. 1: Do roku 1696.* Warszawa: Wydawnictwo Zorza.
- Szelągowski, A.** (1936). *Historja Powszechna.* Warszawa: M. Arct.
- Tomkiewicz, W.** (1933). *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651).* Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego.
- Tomkiewicz, W.** (1939). *Kozaczyzna ukraińska.* Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych.

References

- Pestrykova, O.** (2018). Doba Khmelnychchyny v interpretatsii polskoho istoryka Liudvika Kubali [Khmelnycki uprising in the interpretation of the polish historian Ludwik Kubala]. *Naddnyprianska Ukraina: istorichni protsesy, podii, postati – Naddnipyrianska Ukraine: historical processes, events, figures*, 21 (2), 83–91. Dnipro.
- Ruda, O.** (2010). *Ukrainske kozatstvo v interpretatsii polskykh istorikov kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia [Ukrainian Cossacks in the interpretation of Polish historians of the late nineteenth – first third of the twentieth century]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

- Bobrzyński, M.** (1927). *Dzieje Polski w zarysie [History of Poland in outline]*. (Vol. 2). Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Chrzęszcz, I.E.** (1929). Poddanie się Chmielnickiego Turcji w r. 1650 [Surrender of Chmielnicki to Turkey in 1650]. *Sprawozdanie dyrekcji państwowego gimnazjum w Jaworowie za rok szkolny 1928/1929 – Report of the management of the state gymnasium in Jaworów for the 1928/1929 school year* (pp. 3–17). Jaworów: Nakładem funduszu własnego [in Polish].
- Fraś, L.** (1932). *Obrona Zbaraża w r. 1649 [Defense of Zbarazh in 1649]*. Kraków: Drukarnia J. Gablankowskiego [in Polish].
- Górka, O.** (1934). «*Ogniem i mieczem*» a rzeczywistość historyczna [«*Fire and sword*» and historical reality]. Warszawa: Skład główny, Libraria Nova [in Polish].
- Górka, O.** (1936). *Liczebność Tatarów Krymskich i ich wojsk [Numbers of Crimean Tatars and their armies]*. Warszawa: Główna drukarnia wojskowa [in Polish].
- Halecki, O.** (1992). *Historia Polski [History of Poland]*. Lublin; Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL, Katolicki Ośrodek Wydawniczy «Veritas» [in Polish].
- Koko, E.** (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości [Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) towards Ukraine and its past]*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego [in Polish].
- Koneczny, F.** (1921). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów [History of Russia from the earliest to the newest times]*. Poznań; Lwów; Lublin; Łódź: Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie [in Polish].
- Konopczyński, W.** (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej. T. II: 1648–1795 [The History of Modern Poland. Vol. 2: 1648–1795]*. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Korzon, T.** (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. 2: Epoka przedrozbiorowa [History of wars and military in Poland. Vol. 2: Pre-Partition Era]*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności [in Polish].
- Kubała, L.** (1901). *Szkice Historyczne [Historical sketches]*. (Vol. 1). Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Kukiel, M.** (1929). *Zarys historii wojskowości w Polsce [Outline of military history in Poland]*. Kraków: nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej [in Polish].

- Lasocki, Z.** (1934). *«Ogniem i mieczem» w świetle rewelacyj dra. Górki* [*«Fire and Sword» in the light of the sensational dr. Górki*]. Kraków: Nakładem autora [in Polish].
- Latacz, E.** (1938). *Ugoda Zborowska i plany wojny tureckiej w roku 1649* [*Zborow settlement and the plans of the Turkish war in 1649*]. Warszawa: Księgarnia Feldmana i co. [in Polish].
- Rawita-Gawroński, F.** (1914). *Hetman kozacki B. Chmielnicki: szkic historyczny jego życia i walk* [*Cossacks hetman B. Chmielnicki: historical sketch of his life and walk*]. Lwów: Wydawnictwo Tow. im. Piotra Skargi [in Polish].
- Rawita-Gawroński, F.** (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* [*Ukrainian Cossacks in the Republic of Poland until the end of the 18th century*]. Warszawa [in Polish].
- Rogowicz, M.** (2013). *Bitwa pod Zbarażem 1649* [*Battle of Zbaraż 1649*]. Warszawa: Napoleon V. [in Polish].
- Romek, Z.** (1997). *Olgiard Górka. Historyk w służbie myśli państwowej (1908–1955)* [*Olgiard Górka. Historian in the service of pro-state thought (1908–1955)*]. Warszawa [in Polish].
- Sledziński, K.** (2005). *Zbaraż 1649* [*Zbaraz 1649*]. Warszawa: Bellona [in Polish].
- Sobieski, W.** (1938). *Dzieje Polski. T. 1: Do roku 1696* [*History of Poland. Vol. 1: Until 1696*]. Warszawa: Wydawnictwo Zorza [in Polish].
- Szelągowski, A.** (1936). *Historja Powszechna* [*Universal History*]. Warszawa: M. Arct [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1933). *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)* [*Jeremi Wiśniowiecki*]. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1939). *Kozaczyzna ukraińska* [*Ukrainian Cossacks*]. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 27.03.2020 р.